

Studierapport: Haderslev Stifts kirkehistorie frem til 1936

Af sognepræst Søren Wogensen, Tinglev

I månederne maj, juni og juli 2021 havde jeg studieorlov med henblik på studier af Haderslev Stifts kirkehistorie frem til 1936 i anledning af, at det i 2022 er 100 år siden, at Haderslev Stift blev oprettet. Haderslev Stift er et produkt af 1. Verdenskrig og Genforeningen. Genforeningen betød, at provstierne Tønder, Tørninglen, Aabenraa, Sønderborg og Haderslev, der hidtil havde været en del af Slesvig Stift, kom til at ligge nord for den nye afstemningsgrænse, og mens provstierne Tønder og Tørninglen blev lagt til Ribe Stift, kom provstierne Aabenraa, Sønderborg og Haderslev til at udgøre den sønderjyske del af det nye Haderslev Stift, der også kom til at bestå af en nørrejysk del, efter at nogle jyske stiftsgrænser blev flyttet, således at dele af Ribe Stift samt dele af Aarhus Stift kom med til Haderslev Stift. Alt dette skete på baggrund af et komplekst lovgivningsarbejde, der skulle sikre, at de sønderjyske landsdele blev knyttet til kongeriget Danmark, samt at den sønderjyske landskirke blev inkorporeret i den danske folkekirke.

Haderslev Stift består således af forskellige dele oprindeligt hjemmehørende i stifterne Slesvig, Ribe og Aarhus, og de tre stifter har det til fælles, at de alle er grundlagte i året 948. Den kirkehistoriske udvikling i de sønderjyske landsdele og de nørrejyske dele har til tider været vidt forskellige, hvilket skyldes, at delene hører hjemme i hver deres historiske sammenhæng: hertugdømmerne og kongeriget Danmark. Således fik reformationen et markant andet forløb i hertugdømmet Slesvig end i kongeriget Danmark, og også den efterfølgende lutherske ortodoksi adskilte sig fra hinanden. I Slesvig blev tysk en række steder gudstjenestesprog, men dette skyldtes ikke, at der blev arbejdet for en fortydskning af området, som det fra tid til anden er blevet set som. I stedet var det et spørgsmål om teologi, hvor tysk som Luthers modersmål blev anset for at være det sprog, hvorpå evangeliet bedst kom til udtryk.

I ortodoksiens tid blev fæstningsbyen Fredericia anlagt, og den blev med tiden til en religiøs fristad, hvor andre konfessioner blev tålt i den ellers så velordnede og gennemregulerede oldenborgske konglomeratstat, hvor den lutherske konfession ret hurtigt var blevet enerådende efter reformationen. Som et sidestykke til Fredericia kan kolonien Christiansfeld, der blev anlagt på det kongelige domæne Tyrstrupgaards jorde, nævnes, hvor brødremenigheden fik hjemme. Brødremenigheden er som fænomen et produkt af pietismen, der som kirkelig bevægelse fandt vej til hertugdømmerne såvel som til kongeriget Danmark. Af pietismens store mænd skal den i Aarhus

fødte Erik Pontoppidan nævnes, som en tid var præst i Havnbjerg på Als, hvor mindet om ham endnu lever i kraft af indskriften på præstetavlen i tårnrummet i Havnbjerg Kirke:

Hr. Eric Pontoppidan, föd i Aarhuus i Jylland. Kaldet herfra Anno 1734, til Friderichsborg i Sjælland. Blev siden Kongl. Hof-Prest i Kiøbenhavn. Derpaa Anno 1747 Biskop i Bergen i Norge og endelig 1752 Doctor Theologiæ og Pro-Cancellair ved Academiet i Kiøbenhavn, hvor han endnu lever.

En anden af pietismens store mænd var Hans Adolph Brorson, der var biskop i Ribe, og som visiterede i sit vidt udstrakte stift. Hans visitatsberetninger fortæller således også om visitatser i den del af Ribe Stift, der siden blev en del af Haderslev Stift, og langt de fleste steder synes han at have været tilfreds med de kirkelige forhold.

Pietismens gudelige vækkelser levede videre i den bevægelse, der senere fik navnet ”de stærke jyder”, der havde hjemme på egnen mellem Vejle og Horsens. De protesterede mod Balles rationalistiske lærebog i kristendom, der skulle afløse Erik Pontoppidans katekismus, ligesom de holdt fast ved Kingos Psalmebog. De vakte nørrejyders kamp mod en rationalistisk kristendomsforståelse finder et sidestykke i modstanden mod den Adlerske Agende i Slesvig i årene kort før 1800, hvormed rationalistisk kristendom skulle indføres i kirken. Siden opstod i Nørrejylland både grundtvigsk og indremissions vækkelse, mens den nationale vækkelse fyldte mere i Nordslesvig i tiden frem mod midten af 1800-tallet, ”da den graa Bonde vaagnede og blev bevidst om sit Modersmaal” (Jørgen Larsen: *Sønderjyllands Kirkehistorie*, København 1946, s. 113).

Hele problematikken omkring hertugdømmet Slesvigs forhold til kongeriget Danmark blev ikke afklaret i forbindelse med 1. Slesvigske Krig 1848-51, og efter Danmarks nederlag til Preussen og Østrig i 2. Slesvigske Krig 1864 blev hele Slesvig siden indlemmet i Preussen ved en politisk manøvre. Siden strammedes det preussiske greb om især de dansksindede i Sønderjylland, hvilket Köller-politikken er et vidnesbyrd om. Imidlertid er det ikke et udtryk for undertrykkelse af danskheden i Nordslesvig, at der indførtes borgerlig personregistrering. I stedet er det en del af Otto von Bismarcks protestantiske kulturkamp, der var rettet mod de tyske katolikker, særligt imod det katolske parti Zentrum. Den tyske ordning med borgerlig personregistrering er stadig gældende i Sønderjylland.

Efter Tysklands nederlag i 1. Verdenskrig var en forening af det dansksindede Nordslesvig og

kongeriget Danmark en politisk mulighed, der siden er blevet kendt som Genforeningen, der må siges at være et nationalt-dansk udtryk. For nok gik hertugdømmet Slesvig til len af Danmark i et historisk perspektiv, men i politisk forstand var Slesvig aldrig en del af kongeriget, og fra et tysk perspektiv kan Genforeningen siges at markere Slesvigs deling. Tiden omkring 1920 bød på en lang række problemstillinger i forhold til at få den del af den slesvig-holstenske landskirke inkorporeret i den danske folkekirke, der var kommet til at ligge nord for den nye afstemningsgrænse. I første omgang blev den sønderjyske landskirke lagt under biskoppen i Ribe, Gabriel Koch, indtil der var klarhed over, hvad der skulle ske.

Den sønderjyske landskirke, der havde sin egen liturgi, kirkeskikke (hjemmedåb synes at have været mere reglen end undtagelsen) og salmebog, kunne for så vidt have været lagt ind under Ribe Stift permanent, men i stedet valgte man at oprette et nyt stift, Haderslev Stift, der fik Valdemar Ammundsen som sin første biskop. Han var ikke ukendt med sønderjyske forhold, ligesom han heller ikke var ukendt i dansk teologi og kirkeliv. Siden 1901 havde han været professor i kirkehistorie ved Københavns Universitet, og han skiftede således lærestol ud med bispestol. Ammundsen så det som sin opgave at være biskop for både danske og tyske i stiftet. Det smertede Ammundsen, at der fra tysk side oprettedes frimenigheder kort efter, at han var tiltrådt som biskop; den første af dem i Tinglev, der den gang hørte til Tønder Provsti, Ribe Stift, men som tiltrak medlemmer fra blandt andet Uge og Kliplev sogne i det nye Haderslev Stift.

Nazismens opståen mod syd gav også dønninger ind over grænsen, og 1934 var Ammundsen med på det økumeniske møde på Fanø kaldet Fanø-konferencen. På programmet var drøftelser af det evigt aktuelle forhold mellem religion og politik, men også hjemme i stiftet gav nazismen problemer. 1930-ernes landbrugskrise, der ramte mellemstore landbrug hårdest – og dem var der flest af i Sønderjylland – synes at have medvirket til, at nazismen kom til at stå så stærkt, som den gjorde. Også Tidehverv, der i midten af 1920-erne opstod som et særligt dansk teologisk-kirkeligt fænomen kom Ammundsen i konflikt med, dels i forbindelse med hans autorisation af den københavnske skoleborgmester Kapers katekismus, men også i forbindelse med udnævnelsen Pastor Hansen i Løjt.

På baggrund af det ovenfor skitserede kan jeg i forbindelse med 100-året for Haderslev Stifts oprettelse tilbyde foredrag om dels stiftets samlede historie med afsæt i delene og helheden og også mere specifikt om Valdemar Ammundsen, der efter sin pludselige død 1936 kom på forsiden af Ekstrabladet, hvor han blev betegnet som ”en lysende Stjerne paa de sorte Kjolars triste Himmel.”